

Проф. др Бранислав ОСТОЈИЋ

КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК У ЦРНОЈ ГОРИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВИЈЕКА

На почетку полустољећа када се дубље улазило у процесе стандардизације књижевног језика на свим подручјима српско-хрватске језичке територије "стоји необичан докуменат: програм који је у тренутку свог настанка изгледао толико нестваран да га чак ни већина његових потписника није озбиљно схватила, а који је у току наредних пет деценија ипак био остварен у свом претежном делу".¹ Био је то познати Бечки договор 1850. године.

Овај договор је "позивао на заједничку стандардизацију" у моменту када нигдје на просторима српско-хрватског језичког подручја није функционисао коначно изграђен језички стандард. И нигдје, ама баш нигдје, није било у цјелини остварено ниједно битно обиљежје стандардног језика. Систем је у свим социосрединама недовољно стабилан, а "функционална поливалентност језика" је у заостајању.²

Вуково реформаторско доба је и у Црној Гори, као и у другим областима српскохрватског говорног подручја, наметнуло проблем модернизације културе и језичког израза њеног књижевног језика. Његова борба за реформу књижевног језика, за реформу графије и ортографије и за фонетски принцип писања уздрмали су сву Војводину и Србију. Тамо је он добио главне противнике. Ту су се рађали проблеми и отпори.

Хрватима се приговарало због кашњења у реализацији договора, а Србима "пошто екавска већина никада није прихватила ијекавицу" због непотпуног извршења његова.

Стандарднојезички процеси у јужнословенским земљама српско-хрватског језичког подручја своју завршну фазу доживљавају крајем 19. в. и на размеђи 19. и 20. в. У Србији и Војводини те су процесе карактерисали изразита књижевнојезичка превирања и ломови, а у Црној Гори они су били уравнотежени. Горостасна фигура Петра II Петровића Његоша уобличава и усмјерава свеукупна културна кретања. Стога су прилике у Црној Гори у сваком погледу, па и у култури, далеко једноставније и јасније него другдје. Сав тај посао текао је кроз читаву другу

¹ П. Ивић, *Изабрани огледи II (Из историје српскохрватскога језика)*, Просвета, Ниш 1991, стр. 277.

² Исто, стр. 277-299.

половину 19. вијека много мирније, без неких озбиљних проблема и трзавица, што је и разумљиво с обзиром на прилике које су претходиле Вукову времену и пратиле га на овом простору, о чему нам јасно говоре сљедећи подаци:

1. Црногорском стандарднојезичком изразу тога времена нијесу били потребни никакви уступци. У Црној Гори није била потребна никаква супституција језичке основице стандарда. Рускословенски, славеносерпски и народни елементи на овом терену нијесу били у међусобном сукобу "о превласт". Ту су већ тада рускословенски и славеносерпски само таворили. Црквенословенски је ту много раније почео да "клизи" ка пропасти, а народни језик да осваја просторе.

Књижевни језик у Црној Гори у процесу стандардизације садржи много мање елемената црквеног језика него у Србији и Војводини. Сви процеси у вези са језичком проблематиком у Црној Гори текли су спонтано и тихо. Вукова борба за књижевни језик, за реформу графије и правописа као и догађаји у вези са усвајањем књижевног језика нијесу имали противника на црногорском говорном подручју, тако да се борба за реформу језика и писма и није вршила на том рејону.

Књижевни језик и Вукова реформа прихваћени су у њој без икаквог отпора као природан и завршан чин једног процеса који је већ ту имао у историјскојезичком континуитету дубоке "простонародне" коријене и плодно тло, што је имало, с друге стране, великог удјела и значаја за побједу Вукових начела на српскохрватском језичком подручју уопште.

2. Половину данашње Црне Горе прекрива најпрогресивнији дио штокавског дијалекта, говорна зона на чијим је основама изграђен новоштокавски фолклорни коине, који је Вук у оба случаја - и као дијалекат и као књижевнојезичко остварење, узео у основицу књижевног језика.

Други дио данашње Црне Горе припада старијим штокавским говорима, али се и на том подручју, као и на оном првом, стварала народна књижевност, његовала лијепа усмена ријеч, која није знала за међе и границе.

Дакле, црногорско говорно подручје је поред свога домаћег дијалекта који је ушао у Вукову основицу књижевног језика на цијелом свом простору, на једном и другом говорном типу, његовало и доносило изванредан језик народних умотворина који је такође ушао у Вукову основицу књижевног језика, без обзира на то што није био увијек језик писане књижевности, али наш језик је преко тога и таквога језика добијао народну основицу. Уосталом, као што рекосмо, језик фолклорне књижевности ушао је у темеље српскохрватског књижевног језика. А то је и због тога што је на обликовање говорног и писаног израза утицала популарна усмена и писана народна књижевност, као и омиљени умјетнички књижевни мотиви који су кружили по народу. Такав језик "фолклорне традиције" у Црној Гори у наведеним условима седамдесетих година 19. вијека показивао је наддијалекатске особине, што зна-

чи да је био донекле граматички регулисан, семантички врло гибак са богатим синтаксичким односима народних говора, лексичким богатством и свим оним што језику даје стандарднолошки карактер, одговарао је углавном Вукову моделу књижевног језика. Сасвим је онда разумљиво што је Вук са својим принципима и реформом уопште - овдје у Црној Гори у потпуности и безрезервно прихваћен.³

Што се тиче умјетничке литературе и језика у њој, може се слободно рећи да је она тада у Црној Гори била у скромним зачецима својим, али не и безначајна, иако је она тек сада у повоју, па самим тим и језичка стабилизација њена. Но, сигурно је, као што смо напоменули, да је модел књижевног језика са фолклорном базом у Црној Гори почео да се изграђује прије појаве Вука Караџића. Петар I Петровић имао је модел књижевног језика који се у основи не разликује од књижевног израза Вукова и Његошева. Сва своја остварења литерарног и оног другог карактера, посебно посланице, писао је језиком који је заиста представљао оригинални узорак наше прозе почетком прошлога вијека. У другој половини 19. вијека може се с правом рећи да долази до диференцијације стилова нашега књижевног језика, а он је уствари пред крај 19. вијка пред својим формирањем. У 19. вијеку Црна Гора има генијалног Његоша, па затим значајне писце као што су Стефан Митров Љубиша, Марко Миљанов и низ врло корисних стваралаца у црногорској приповједачкој прози послје Његоша, па све до 1912. г. У њиховим остварењима среће се народни језик - њихова дјела су, дакле, с тематиком из народа и освјежена са извора народне поезије.

Љубиша се и поред настојања да остане у границама свога говорног идиома укључује својим језиком у вуковски модел књижевног језика "последњих деценија прошлога вијека". Марко Миљанов се, међутим, језички чврсто ослонио на свој локални идиом чиме се несвјесно везао за Вуков став о књижевном језику у почетној фази његова рада "да сваки писац треба да пише својим дијалектом". У остварењима осталих приповједача среће се такође народни језик изразито фолклорно обојен.⁴

3. Продукт стандардизације оствариван је постепено. Иновације су се појављивале у новим часописима и листовима као посебном књижевнојезичком функционалном стилу.

Када се шездесетих година 19. вијека покреће годишњак "Орлић" Вукова језичка реформа у многоме је и нормативно била довршена, а Вукова пobjеда више није била спорна. У Црној Гори је званично и декларативно била прихваћена реформа правописа у настави цетињске основне школе (1863). У овом часопису који излазе све до 1885. рефлектују се сва језичка струјања тих година у Црној Гори и шире, тако да он постаје најсигурнији извор за историју развитка књижевног језика у Црној Гори.

³ Б. Остојић, *Развој књижевног језика у Црној Гори и Вукова језичка реформа* - Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1996, 25/2, стр. 145-150.

⁴ Исто.

У Годишњаку се прихватају нормe стандардног језика у којему се још увијек укрштају Вукови реформски ставови са језиком средине, посебно оних језичких црта које су привлачиле и тридесетих година часопис "Грлицу" и Димитрија Милаковића писца прве граматике у Црној Гори. Часопис је уствари вјерна копија књижевнојезичких прилика у администрацији црногорског сената и цјелокупног тадашњег црногорског државног апарата, школске администрације, документације и писане ријечи у Црној Гори.

Дијалекатске особине праћене у развојној линији од првог до последњег документа црногорског Сената јасно се диференцирају. У оним каснијим документима многе од њих су биле у току развоја или су се налазиле пред завршном фазом фонетско-морфолошке уобличености, док их је један дио у повлачењу из језичког стандарда.

Иако књижевни језик у Црној Гори шездесетих година карактерише постепено ишчезавање локалних језичких црта, као маргиналних у језичком понашању резервисаних за сфере интимне комуникације, ипак је још увијек дјелимично присутно одступање од Вукове језичке нормe. Неке особине црногорских говора показују тенденцију да уђу у стандардне оквири. Према њима се испољава толерантан однос. Поштовао се аутентичан израз сарадника што је посебно наглашено код црквеног великодостојника и европски за оно вријеме образованог интелектуалца Ниђифора Дучића, Даничићева ђака, приређивача и сарадника "Орлића". Он, на примјер, употребљава наставак *-ax* (*ѿо ѿољах*) у ген. множ., облике дијалекатскога јотовања (*ћераѿи, ћевојка*), које је Вук напустио 1839. год.; облике тврде промјене замјеничко-придјевске деклинације (*нашијех, ѿијех*), док код главних уредника и већине сарадника, тога нема.

У употреби су оба писма; у примјени је етимолошки правопис уз незнатне примјене фонетског правописа. Иначе, ово вријеме у Црној Гори карактерише "грчевита борба против Вукова фонетскога правописа", а "Орлић" ће остати забиљежен у историји српскога језика у Црној Гори као последња књига штампана старим правописом.⁵

3.1. Питање нормe српско-хрватског језика покренуто на Цетињу шездесетих година присутно је и седамдесетих година 19. вијека. На линији Ниђифора Дучића био је тих година Лазар Томановић један од уредника црногорских публикација, а у том правцу најдаље је отишао Ђуро Шпадијер, цетињски учитељ који је поменуте црногорске језичке посебности кодификовао као нормативне у *Српској граматѿици за III и IV разред основне школе* (1900). Па и поред тога, седамдесетих година 19. вијека црногорска писана ријеч, посебно први црногорски лист "Црногорац" и часопис "Црногорка", карактерише тежња у примјени Вукове језичке нормe, а већ осамдесетих година примјеђује се велики напредак у примјени Вук-Даничићеве језичке нормe. Многа ко-

⁵ Б. Остојић, *Развој књижевног језика у Црној Гори и Вукова језичка реформа* - Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1996, 25/2, стр. 151-152.

лебања која су била актуелна у првим фазама стандардизације у часописима тридесетих година па дјелимично и оних шездесетих већ су сада превазиђена.

Историјски развој језичког стандарда у Црној Гори ишао је у правцу јединства српско-хрватскога језика камо су тежили и остали народи тадашњег српско-хрватскога језичког подручја - у правцу "отклањања многострукости".

У посљедњој деценији 19. вијека, може се с правом рећи, наступа период диференцијације стилова нашега књижевнога језика и он је тек тада, како рече проф. Р. Бошковић, пред својом стабилизацијом и нормализовањем - пред својим формирањем.⁶

Све мање је одступања од утврђене норме. Примјетна је потпуна побједа Вукове правописне концепције. Примјењује се фонетски правопис, из језика су отклоњене фонетско-морфолошке особености "домаћег произношења", примјењује се Вуково правило ијекавскога наречја, израз је увијек лексички чист, а у прилозима хрватских писаца очуван је аутентичан израз, док су на другој страни доношени текстови и на екавском изговору.⁷

4. Иначе, у Црној Гори у другој половини 19. вијека поклања се изузетна пажња лексици народних говора, односно народним говорима уопште. Врши се допуна Вукова Рјечника из 1852. године; Вуков Рјечник се допуњава ријечима које се, како аутори ових прилога наводе, употребљавају са великом фреквенцијом и особина су српско-хрватскога књижевног језика. Допуњавао се Вуков Рјечник и ријечима које су такође у живој народној употреби, али их не узимају као особину књижевног језика - остављајући их као лексичке јединице дијалекатског карактера.

Ова два примјера нам говоре како су аутори језичких прилога у црногорским часописима осјећали потребу за нормирањем лексике те уједно вршили и прве покушаје у том погледу.

У неким прилозима проучавају Вуков Рјечник са семантичке стране. И не само да се наведена питања анализирају у вези са прикупљањем и сређивањем лексичке грађе већ се говори и о методологији рада на прикупљању и сређивању лексичког "блага нашега".⁸ Брзим темпом мијењао се и лексички систем језика. Процес је текао спонтано без планских или систематских захвата.⁹

Знатна пажња се поклањала и његовању културе говора и начину борбе за чистоћу народног језика. У тим прилозима увијек се, као и у онима које је писао Сима Матавуљ, подстичу књижевни и културни кругови да његују народни језик у књижевности, да се боре про-

⁶ Р. Бошковић, *Одабрани чланци и расправе* - ЦАНУ Титоград 1978.

⁷ Р. Шуковић, *Црногорски алманаси и календари (1835-1914)* - Цетиње 1980, 75.

⁸ Б. Остојић, *Развој књижевног језика у Црној Гори и Вукова језичка реформа* - Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1996, 25/2, стр. 153.

⁹ П. Ивић, *Изабрани огледи II (Из историје српскохрватскога језика)*, Просвета, Ниш 1991, стр. 285.

тив утицаја страних ријечи које кваре и удаљавају језик од народа. Матавуљ је, на примјер, приредио списак ријечи којима нема мјеста у стандардном српскохрватском језику са захтјевом да се на њихово мјесто врате народне ријечи. Критички се осврће на неке поступке који угрожавају речник народног језика, али се не супротстављају ни укључивању тога истог језика у међународну цивилизацију. Попут Вука ни аутори у оваквим прилозима нијесу против потпуног истребљења туђих ријечи из нашег књижевног језика.¹⁰

Чланци о језику у црногорским публикацијама из Вуковог и поствуковског периода, тачније речено из друге половине 19. вијека, пружају драгоцене податке и бацају нешто друкчију свјетлост на улогу и значај не само штампе него уопште писане ријечи, писаца, културних и јавних радника, научника и сл. за развој књижевног језика.

Процеси активне и свјесне језичке стандардизације врше се управо појавом првих часописа у Црној Гори. За ово вријеме урађено је у Црној Гори доста и у области проучавања нашега језика. Прикупљена је лексика и објављене су збирке ријечи; покушано је са израдом митолошког речника - управо започето је његово објављивање у часопису "Нова Зета", рађени су језички приручници, граматике и правописни савјетници - све оно што тражи нормирање некога језика.¹¹

¹⁰ Б. Остојић, *Вук и књижевни језик у Црној Гори* - Никшић 1989, 33.

¹¹ Б. Остојић, *Развој књижевног језика у Црној Гори и Вукова језичка реформа* - Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд 1996, 25/2, стр. 153-154.

Бранислав ОСТОИЧ

ЛИТЕРАТУРНИЈ ЈАЗЫК В ЧЕРНОГОРИИ ВО ВТОРОЈ
ПОЛОВИНЕ 19-ОГО ВЕКА

Резюме

В данной статье после краткого обзора развития литературного языка в Черногории до Венского договора 1850 г. автор говорит о процессе стандартизации языка во второй половине 19-ого века вплоть до заключительной фазы этого процесса на рубеже 19-ого и 20-ого веков.

Речь идет о постепенной реализации результатов стандартизации, о появлении инноваций в черногорских журналах и прессе, о языке черногорской прозе, начиная с Негоша и до 1912 г., о постепенном исчезновении диалектных языковых особенностей и тенденции отдельные черты черногорских говоров войти в рамки стандартизованного литературного языка, стабилизации и его нормирования.

